

بررسی عناصر انسجامی در متن نمایشی سه بر خوانی نوشته بهرام بیضایی

(ص ۲۹۳ - ۳۱۲)

بهروز محمودی بختیاری (نویسنده مسئول)^۱، وحید آبرود^۲

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۱۲/۲۱

تاریخ پذیرش قطعی: ۹۱/۳/۲۰

چکیده

انسجام از جمله اساسی‌ترین عناصر موجود در شکلگیری یک متن است و متن برای انتقال کامل پیام به آن نیازمند است؛ در این مقاله با استفاده از نظرات مایکل هالیدی و رقیه حسن این سوال مطرح میشود که بهرام بیضایی چگونه این عناصر را در متن سه بر خوانی بکار برده و هر یک از این عناصر چه جایگاهی را در این سه متن به خود اختصاص داده است. هالیدی و حسن عناصر انسجامی را به چهار دسته تقسیم کرده که عبارتند از: ارجاع، حذف و جایگزینی، حروف ربط و انسجام واژگانی، نگارندگان بر این باورند که با استفاده از چنین ابزاری برای تحلیل متن در زمینه ادبیات نمایشی و نقد درام، به ارزش واقعی متن مورد نظر پی خواهند برد؛ چراکه در اینگونه تحلیل از ساختاری دقیق و چارچوبی مشخص که همانا شناسایی و بررسی عناصر موجود آورنده انسجام است، پیروی میشود و در نتیجه میتوان داده‌های بدست آمده از این تحلیل را در چارچوبی شفاف ارائه داد. نتیجه این پژوهش نشان داد استفاده از عناصر انسجامی در هر سه متن دارای تناسب است. نحوه کاربرد عناصر انسجامی در متن و مقایسه میزان کاربرد هر یک از چهار عنصر اصلی انسجام در هر سه متن از دیگر نتایج این مقاله است.

کلمات کلیدی

سه بر خوانی، بهرام بیضایی، انسجام متن، تحلیل گفتمانی

۱. دانشیار پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران mbakhtiari@ut.ac.ir

۲. کارشناس ادبیات نمایشی پردیس هنرهای زیبای دانشگاه تهران

مقدمه

گفتمان^۱ قطعه‌ای از زبان با معناست، که اجزای آن به نحوی به هم مربوطند و دارای هدف خاصی است. شناخت و بررسی این روابط در چارچوب گفتمان‌شناسی ممکن می‌گردد. در این بررسیها متن به اجزای کوچکتر تقسیم میشود و همچنین عوامل تشکیل دهنده مفهوم را مورد مطالعه قرار میدهند. انسجام^۲ و پیوستگی^۳ از جمله مهمترین این عوامل هستند. انسجام عامل تبدیل کننده جملات به متن است و پیوستگی ارتباط مفهومی بین این جملات را برقرار میکند. بر اساس نظریات هالییدی و حسن، عناصر ارجاع، حذف و جایگزینی، حروف ربط و انسجام واژگانی باعث بوجود آمدن انسجام در متن میشوند. (انسجام در زبان انگلیسی، هالییدی و حسن: ص ۲۰-۴۵)

در این مقاله و بر مبنای روش تحلیلی- توصیفی و با توجه به نظریه فوق، متن سه برخوانی نوشته بهرام بیضایی مورد بررسی قرار گرفته است، و عناصر انسجامی موجود در این متن مشخص شده و چگونگی کاربرد هر یک مورد بررسی قرار گرفته است. سپس در بخش تحلیل داده‌ها میزان استفاده از هر یک از این عناصر محاسبه و مقایسه شده است و در انتها عناصری که بیشترین کاربرد برای ایجاد انسجام در این متن را دارا بودند بازشناسی شدند.

نگارندگان بر این باورند که با انتخاب چنین روشی در نقد درام میتوان به شکلی مطلوب به تجزیه و تحلیل جزئی‌ترین اجزاء تشکیل دهنده یک متن پرداخت و همچنین به روابط موجود بین آنها پی برد، و با توجه به اینکه جای چنین روشی در نقد درام خالی است و پیش از این در تحلیل آثار نمایشی کاربرد نداشته است، امیدوار است تا راه را برای انجام نقد و تحلیلهای علمیت‌ر باز کند و مرزهای موجود در زمینه تحلیل آثار نمایشی را گسترش دهد.

تعاریف

انسجام و پیوستگی

قبل از شرح و بررسی عنصر انسجام باید این نکته را در نظر داشت که انسجام و پیوستگی دو عنصر متمایز نسبت به یکدیگر هستند و نمیتوان آنها را به جای یکدیگر مورد استفاده قرار داد.

۱. Discourse

۲. Cohesion

۳. Coherence

انسجام در زمینه کاربردشناسی و بررسی رابطه ساختاری بین کلمات موجود در یک متن به کار میرود، ولی پیوستگی در زمینه معنی‌شناسی و برقراری ارتباط بین مفاهیم موجود در عناصر به کار رفته در یک متن کاربرد مییابد.

انسجام

انسجام رابطه معنایی موجود در درون یک متن است. (انسجام در زبان انگلیسی، هالیدی و حسن، ص ۲۴) این رابطه فراتر از ارتباطات دستوری است. این نوع از ارتباط است که مجموعه‌ای از جملات بی‌ربط را تبدیل به یک متن منسجم میکند و آن را از مجموعه جملات پراکنده متمایز میسازد.

برای بوجود آمدن انسجام در متن چهار عنصر کلی وجود دارد که عبارتند از ۱- ارجاع، ۲- حذف و جایگزینی، ۳- حروف ربط ۴- انسجام واژگانی، که هر یک نیز به اجزاء کوچکتری تقسیم میشوند. در زیر به این چهار مورد و اجزاء آنها به همراه مثالهایی از متن سه برخوانی اشاره میشود.

ارجاع^۱

ارجاع به معنی اشاره و یا رجوع کردن به چیزی است که در متن وجود داشته است و سپس به عنوان منبعی به آن رجوع خواهد شد.

ارجاع سه گونه است که شامل ضمیر سوم شخص، عناصر اشاره و همچنین عناصر مقایسه‌ای میشود. (انسجام در زبان انگلیسی، هالیدی و حسن، ص ۴۹)

ضمیر سوم شخص

ضمایر شخصی به دو شکل درون‌مرجعی و برون‌مرجعی مورد استفاده قرار میگیرند؛ ولی تنها زمانی آنها را به عنوان ابزار انسجام بازشناسی میکنیم که به صورت درون‌مرجعی مورد استفاده قرار گیرند، به این معنی که به عنصری که پیشتر در درون متن وجود داشته است اشاره کند.

ارجاعات درون‌مرجعی نیز به دو بخش پیش‌مرجعی و پس‌مرجعی بکار میروند، ولی در اغلب موارد این ارجاعات به صورت پیش‌مرجعی هستند و به عناصری اشاره میکنند که پیش از این در متن مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

مثال: و لابه‌های پُر دردِ مادری به زانو خشکیده - برای زندگی دل‌بند - بر چهره [اش] یخ زد. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۲۰)

در این جا [اش] ارجاع پیش‌مرجعی است و به [مادر] اشاره دارد.

عناصر اشاره^۱

عناصر اشاره بخشی از عناصر ارجاعی هستند که اغلب بیانگر مجاورت است و از شایعترین این مورد میتوان به [این، آن] اشاره کرد.

مثال: وگر من تیر بیندازم نفرین [آن] مراست. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۳۳)

در مثال فوق [آن] به صورت پیش‌مرجعی به کلمه [تیر] اشاره دارد.

عناصر مقایسه‌ای^۲

در این مورد هیچ رابطه ساختاری بین عنصر ارجاعی و مرجعش وجود ندارد و این عنصر تنها به شکلی غیر مستقیم به شباهت‌های معنایی با مرجع اشاره دارد.

مثال: شاید دژی باید ساخت تا در وی از چشمها نهان شوم؛ آری، باغی [چون] ورا! (سه برخوانی، بیضایی: ص ۴۹)

در این مورد کلمه [چون] ما را ارجاع میدهد به خصوصیاتِ عنصری که در گذشته به آن پرداخته شده است.

حذف^۳ و جایگزینی^۴

هلیدی و حسن حذف و جایگزینی را به صورت دو مورد مجزا و در بافت زبان انگلیسی مورد بررسی قرار میدهند (انسجام در زبان انگلیسی، هلیدی و حسن، ص ۱۰۸) ولی با توجه به اینکه بافت مورد نظر در این مقاله زبان فارسی است و تقریباً با مواردی متفاوت روبرو هستیم، این دو مورد را در اینجا به عنوان یک سر فصل مورد بررسی قرار داده‌ایم.

حذف و جایگزینی به سه شکل در متن مورد استفاده قرار میگیرند، اما پیش از توضیح این سه مورد لازم به ذکر است که حذف به دو گونه حذف به قرینه لفظی و حذف به قرینه معنوی است.

حذف به قرینه لفظی زمان رخ میدهد که دو عنصر - به عنوان مثال دو فعل - در متن عیناً تکرار شوند. در این حالت یکی از آنها حذف خواهد شد، به شکلی که به متن آسیبی نرسد. همچنین حذف به قرینه معنوی در حالتی است که میتوان کلمه حذف شده را بر اساس معنای موجود در جمله تشخیص داد.

۱. Demonstrative .

۲. Comparative elements .

۳. Ellipsis .

۴. Substitution .

حذف و جایگزینی در جمله

در این مورد که بیشتر مربوط به فرایند پرسش و پاسخ در مکالمه است، تمام و یا بخشی از جمله حذف می‌شود و گاه از عناصر اشاره برای ارجاع به مورد سوال استفاده می‌شود.

مثال: اژدهاک، تو آفریده شده‌ای تا تنهایی را با تو بیازمایند، و رنج را با تو بیازمایند، و درد را [با تو بیازمایند]. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۱۹)

در این جا برای جلوگیری از تکرار، بخشی از جمله حذف شده است.

حذف و جایگزینی در گروه فعلی

در زبان انگلیسی کلمه [do] به عنوان یک فعل جایگزین در بسیاری از موارد مورد استفاده قرار می‌گیرد، ولی چنین چیزی در زبان فارسی وجود ندارد.

این مورد در زبان فارسی بیشتر به شکل حذف فعل کاربرد دارد و در موارد بسیاری، افعالی که می‌توانند در پایان جمله مورد استفاده قرار گیرند حذف می‌شوند. در زیر به موردی اشاره می‌شود که این نکته به صورتی پیوسته انجام شده است.

مثال: روز بود. و آفتاب، بلند [بود]. و آسمان، کوتاه [بود]. و اندوهان، چیره [بودند]. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۱۰)

حذف و جایگزینی در گروه اسمی

در بسیاری از موارد در زبان فارسی اسم یا گروه اسمی در جمله حذف می‌شوند بدون آن که جایگزینی برای آنها مورد استفاده قرار گیرد. ولی این نکته بیشتر در مواقعی شکل می‌گیرد که نیاز به تکرار اسم یا گروه اسمی باشد و حذف آن باعث سردرگمی مخاطب یا خواننده نشود.

مثال: و یامای پادشاه می‌خندد و [یامای پادشاه] می‌گوید: شادی را من میان مردم بخش نمیکنم. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۱۸)

حروف ربط^۱

حرف ربط به کلمه‌ای گفته می‌شود که دو کلمه یا عبارت را به یکدیگر متصل می‌سازد و معنای آنها را در پیوند با یکدیگر قرار می‌دهد. بر اساس نظریات هلیدی و حسن حروف ربط به سه بخش تقسیم می‌شوند. (انسجام در زبان انگلیسی، هلیدی و حسن، ص ۲۴۱)

حروف ربط توضیح^۱

اینگونه حروف در مواقعی کاربرد دارند که قصد برقراری ارتباط بین عناصری را داشته باشیم که در گذشته بیان شدند و اکنون با خلاصه کردن آنها مواردی را به این عناصر اضافه خواهیم کرد.

مثال: [پیش از این] - یکسر - بر درّه‌های خواب رفته این زمین تهی، خاموشی جاودانه بود. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۸)

حروف ربط بسط^۲

از جمله پر کاربردترین گونه از حروف ربط، گونه‌ای است که برای پیوند جملات به منظور گسترش مفهوم مورد نظر به کار می‌رود. این گونه، حروف ربط بسط نامیده می‌شوند.

مثال: آنک بر تیره‌ها میکوبند؛ [و] در کرناها غریو میدمند. بر خاکریز بلند آتشی میافروزند بزرگ؛ [و] شهبازی را پرواز میدهند؛ بر دم او زوبینی افروخته. [و] دیدبانان از باروئی چوبینه مینگرند کز برابر انبوه سراپرده‌های دور آتشی برخواست تا آسمان با دود؛ [و] در گاو دم نغیر میدمند. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۵۰)

حروف ربط افزایشی^۳

در این جا دو نمونه از کاربرد حروف ربط افزایشی را مثال می‌زنیم.

مثال: [پس] تاریکی برخاست. و دیدم که کرکس شب بر لاشه شهر فرود می‌آمد. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۱۶)

چون سگان گرد کاسه سر، جام از چنگِ همدیگر میربایند [برای] دیدن جم دیو اوژن که خرد ارزان باخته! (سه برخوانی، بیضایی: ص ۹۳)

انسجام واژگانی^۴

انسجام واژگانی زمانی بوجود می‌آید که از عناصری استفاده شود که در ارتباط با عناصر پیشین باشند.

انسجام واژگانی تکرار

این گونه از انسجام واژگانی زمانی به وجود می‌آید که عنصر مورد نظر عیناً تکرار^۵ شود.

۱. Elaborating

۲. Extension

۳. Additive

۴. Lexical Cohesion

۵. Repetition

مثال: این شهر بود! من بنگریستم. **این شهر بود** که آشوب بود، و پر از مردمان که بیمار، و از دردها. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۱۵)

انسجام واژگانی هم‌معنایی

انسجام واژگانی از نوع هم‌معنایی^۱ زمانی به وجود می‌آید که کلماتی که انتقال دهنده یک معنا هستند در یک متن مورد استفاده قرار گیرند. در این مورد از کلماتی که با کلمه قبلی در تضاد هستند نیز استفاده میشود.

مثال: و آنها که ماندند **مویان و جیغ کشان** و ورجه‌ورجه‌کنان به مفاکها گریختند. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۷۸)

در این مثال کلمات **مویان** و **جیغ کشان** به یک معنی هستند، ولی هر دو، مورد استفاده قرار گرفته‌ند.

انسجام واژگانی هم‌آبی

انسجام واژگانی هم‌آبی^۲ از همراه شدن دو عنصری به وجود می‌آید که صرفاً انتقال دهنده یک معنای مشترک نیستند ولی همواره به صورتی پیوسته و همراه با هم مورد استفاده قرار می‌گیرند.

مثال: من به این دژ خواهم شد؛ و **بیماری و پیری و مرگ** را پشتِ در خواهم ماند. (سه برخوانی، بیضایی: ص ۸۳)

در این مثال کلمات **بیماری، پیری و مرگ** هرچند که دارای یک معنی نیستند ولی به صورت پیوسته و در کنار یکدیگر مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

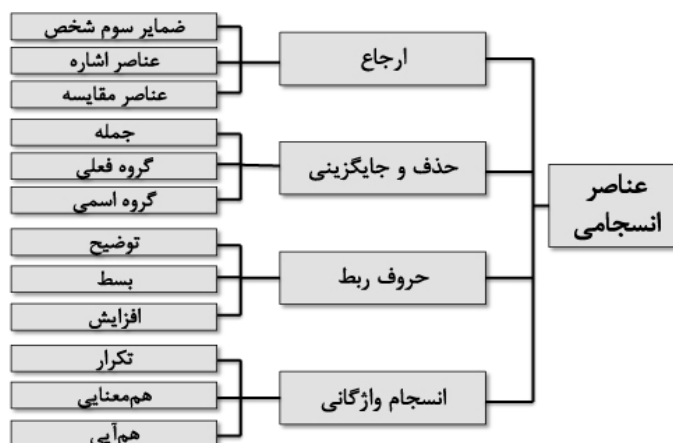
نمودار عناصر انسجامی

در زیر، عناصر به وجود آورنده انسجام در قالب نمودار ارائه شده‌اند.

۱. Synonymy

۲. Collocation

نمودار (۱)

نمونه بررسی عناصر انسجامی در متن سه بر خوانی

به عنوان مثال، در متن زیر عناصر انسجامی را میتوان بدینگونه نشان داد.

دیدم^۱ش ارجاع. ضمایر شخصی! دیدم^۲ انسجام واژگانی. تکرار! اکتون^۳ ارجاع عناصر اشاره^۴ او^۵ ارجاع. ضمایر شخصی را میبینم^۶ که^۷ حروف ربط افزایش می‌برند در ارباهای خرد^۸؛ تا^۹ حروف ربط افزایش رویینه دژ! و^{۱۰} حروف ربط بسط شش نیزه‌ور گشن گرد^{۱۱} او^{۱۲} ارجاع. ضمایر شخصی شش^{۱۳} انسجام واژگانی تکرار سو. از^{۱۴} او^{۱۵} ارجاع. ضمایر شخصی پرسیدم^{۱۶} چون^{۱۷} ارجاع. عناصر مقایسه‌ای این^{۱۸} ارجاع. عناصر اشاره بازتوانی ساخت؟ پاسخ داد: نه شایسته‌تر از این^{۱۹} ارجاع. عناصر اشاره! و^{۲۰} حروف ربط بسط من^{۲۱} ارجاع. ضمایر شخصی در آن^{۲۲} ارجاع. عناصر اشاره لبخند چیزی دیدم. من^{۲۳} ارجاع. ضمایر شخصی که^{۲۴} حروف ربط افزایش جم‌آم فریاد به فریاد^{۲۵} انسجام واژگانی. تکرار پیوستم^{۲۶} که^{۲۷} حروف ربط افزایش: پس^{۲۸} حروف ربط افزایش باز چون^{۲۹} ارجاع. عناصر مقایسه‌ای این^{۳۰} ارجاع. عناصر اشاره توانی ساخت: هر چند شایسته‌تر؟ جامی چون^{۳۱} ارجاع. عناصر مقایسه‌ای این^{۳۲} ارجاع. عناصر اشاره: که^{۳۳} حروف ربط افزایش جهان در آن^{۳۴} ارجاع. عناصر اشاره و جب به و جب^{۳۵} انسجام واژگانی. هم‌معنایی پیداست؟ بر من چه می‌رود اگر جامی چون^{۳۶} ارجاع. عناصر مقایسه‌ای این^{۳۷} ارجاع. عناصر اشاره در دست دیوگان باشد - که^{۳۸} حروف ربط افزایش مرا در آن^{۳۹} ارجاع. عناصر اشاره توانند دید؛ که^{۴۰} حروف ربط

افزایش) کدام اندیشه دارم، در چه کارم، و (حروف ربط بسط) چونم؟ - این (ارجاع. عناصر اشاره) دانش بسوزان! (سه برخوانی، بیضایی: ص ۷۳)

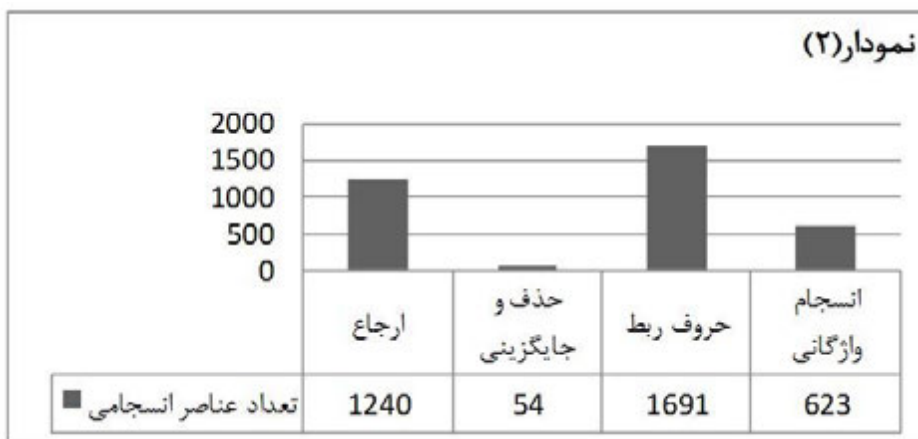
تحلیل داده‌ها

در این بخش، داده‌های به دست آمده از متن سه برخوانی به دو شکل کلی و مجزا محاسبه شده‌اند و برای هر یک، نموداری مجزا ترسیم شده است. لازم به ذکر است در شناسایی عناصر انسجامی در متن سه برخوانی سعی شده است تا این عناصر به درستی شناسایی شوند؛ ولی نگارندگان احتمال وجود برخی اشتباهات را انکار نمیکنند، ولی در صورت وجود چنین اشتباهاتی این اطمینان وجود دارد که در نتیجه پایانی خللی وارد نخواهد شد. نکته دیگر این که در محاسبه درصد وجود عناصر انسجامی و برای جلوگیری از پیچیدگی در ارائه مطالب، برخی از اعداد اعشار در نتایج پایانی حذف شده‌اند، بنابراین جمع کل درصدهای به دست آمده تقریباً ۰/۰۲٪ کمتر از ۱۰۰٪ است.

تحلیل و مقایسه عناصر انسجامی در متن سه برخوانی

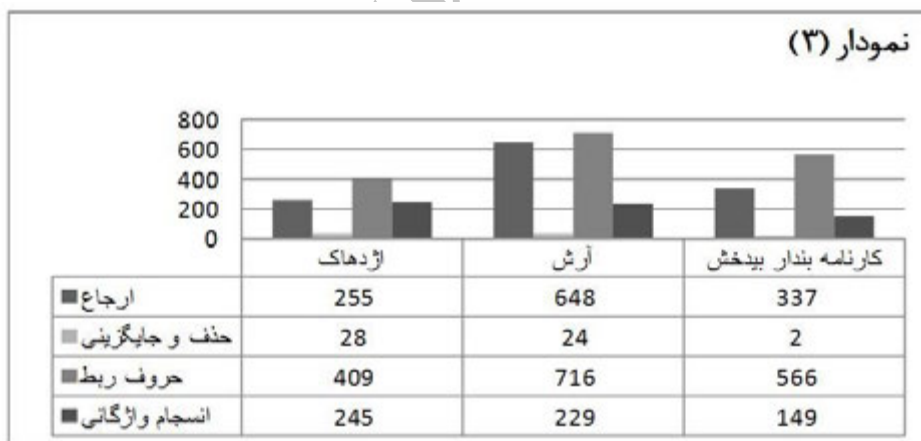
تعداد کل عناصر انسجامی بکار رفته در متن سه برخوانی، شامل ارجاع، حذف و جایگزینی، حروف ربط و انسجام واژگانی، ۳۶۰۸ مورد است؛ که از این تعداد ۱۲۴۰ مورد ارجاع، ۵۴ مورد حذف و جایگزینی، ۱۶۹۱ مورد استفاده از حروف ربط و ۶۲۳ مورد نیز، به کاربرد انسجام واژگانی اختصاص دارند. عبارت دیگر از لحاظ درصدی از مجموع عناصر انسجامی بکار رفته در متن سه برخوانی ۳۴/۳۶٪ را عنصر ارجاع، ۱/۴۹٪ حذف و جایگزینی، ۴۶/۸۶٪ حروف ربط و ۱۷/۲۷٪ را انسجام واژگانی به خود اختصاص میدهند.

نمودار (۲) تعداد کل عناصر انسجामी در متن سه برخوانی را نشان می‌دهد.

تعداد عناصر انسجामी در روایت اژدهاک بدین شرح است: ۲۵۵ ارجاع، ۲۸ حذف و جایگزینی، ۴۰۹ حروف ربط و ۲۴۵ مورد انسجام واژگانی. این تعداد در روایت آرش بدینگونه است: ۶۴۸ ارجاع، ۲۴ حذف و جایگزینی، ۷۱۶ حروف ربط و ۲۲۹ انسجام واژگانی؛ و در روایت کارنامه بندگان بیدخس عبارت است از ۳۳۷ ارجاع، ۲ حذف و جایگزینی، ۵۶۶ حروف ربط و ۱۴۹ مورد انسجام واژگانی.

نمودار (۳) تعداد عناصر انسجामी را با تفکیک هر روایت نمایش می‌دهد.

درصد عناصر انسجामी در روایت اژدهاک بدین شرح است: ۲۰.۵۶٪ ارجاع، ۵۱.۵۸٪ حذف و جایگزینی، ۲۴.۱۸٪ حروف ربط و ۳۹.۳۲٪ انسجام واژگانی. این درصدها در روایت آرش بدینگونه است: ۵۲.۲۵٪ ارجاع، ۴۴.۴۴٪ حذف و جایگزینی، ۴۲.۴۳٪ حروف ربط و ۳۶.۷۲٪

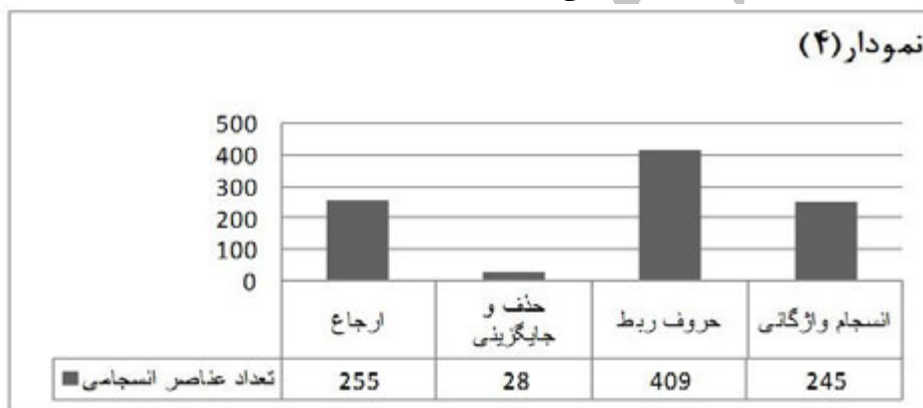
انسجام واژگانی؛ و در روایت کارنامه بندار بیدخش عبارت است از ۲۷.۱۷٪ ارجاع، ۳.۷٪ حذف و جایگزینی، ۳۳.۴۷٪ حروف ربط و ۲۳.۹۱٪ انسجام واژگانی.

تحلیل داده‌های اژدهاک

مجموع عناصر انسجامی بکار رفته در روایت اژدهاک ۹۳۷ مورد است که از این تعداد، ۲۵۵ مورد ارجاع، ۲۸ مورد حذف و جایگزینی، ۴۰۹ مورد حروف ربط و ۲۴۵ مورد انسجام واژگانی هستند.

در این روایت عنصر ارجاع ۲۷.۲۱٪، حذف و جایگزینی ۲.۹۸٪، حروف ربط ۴۳.۶۴٪ و انسجام واژگانی ۲۴.۱۴٪ از کل عناصر انسجامی به کار رفته در این روایت را به خود اختصاص داده‌ند.

نمودار (۴) تعداد عناصر انسجامی به کار رفته در روایت اژدهاک را نشان می‌دهد.

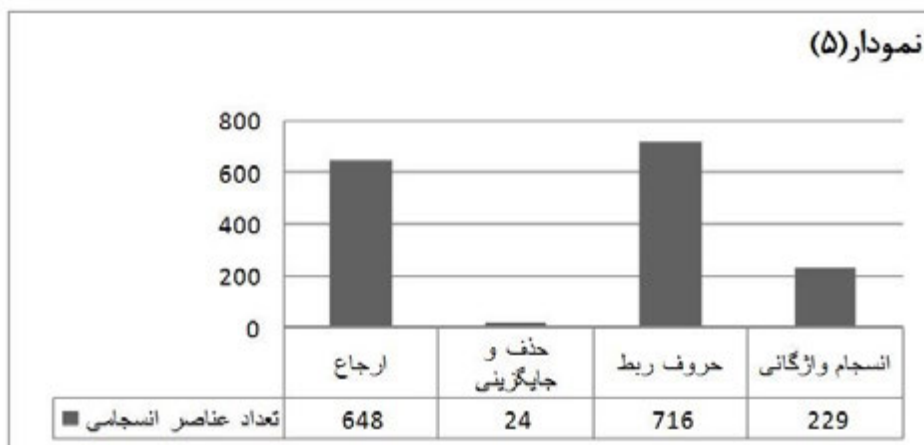

تحلیل داده‌های آرش

مجموع عناصر انسجامی به کار رفته در روایت آرش ۱۶۱۷ مورد است که از این تعداد، ۶۴۸ مورد ارجاع، ۲۴ مورد حذف و جایگزینی، ۷۱۶ مورد حروف ربط و ۲۲۹ مورد انسجام واژگانی هستند.

در این روایت عنصر ارجاع ۴۰.۰۷٪، حذف و جایگزینی ۱.۴۸٪، حروف ربط ۴۴.۲۷٪ و انسجام واژگانی ۱۴.۱۶٪ از کل عناصر انسجامی به کار رفته در این روایت را به خود اختصاص داده‌ند.

نمودار (۵) تعداد عناصر انسجامی بکار رفته در روایت آرش را نشان می‌دهد.

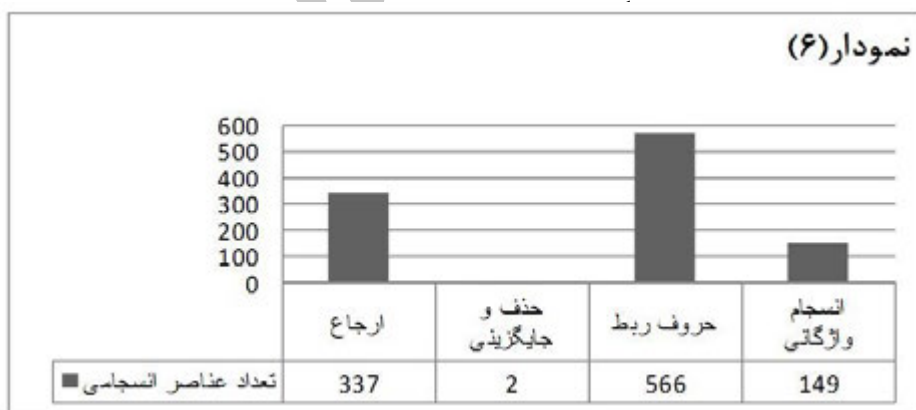

تحلیل داده‌های کارنامه بندار بیدخش

مجموع عناصر انسجامی به کار رفته در روایت کارنامه بندار بیدخش ۱۰۵۴ مورد است که از این تعداد، ۳۳۷ مورد ارجاع، ۲ مورد حذف و جایگزینی، ۵۶۶ مورد حروف ربط و ۱۴۹ مورد انسجام واژگانی هستند.

در این روایت عنصر ارجاع ۳۱.۹۷٪، حذف و جایگزینی ۰.۱۸٪، حروف ربط ۵۳.۷۰٪ و انسجام واژگانی ۱۴.۱۳٪ از کل عناصر انسجامی به کار رفته در این روایت را به خود اختصاص داده‌اند.

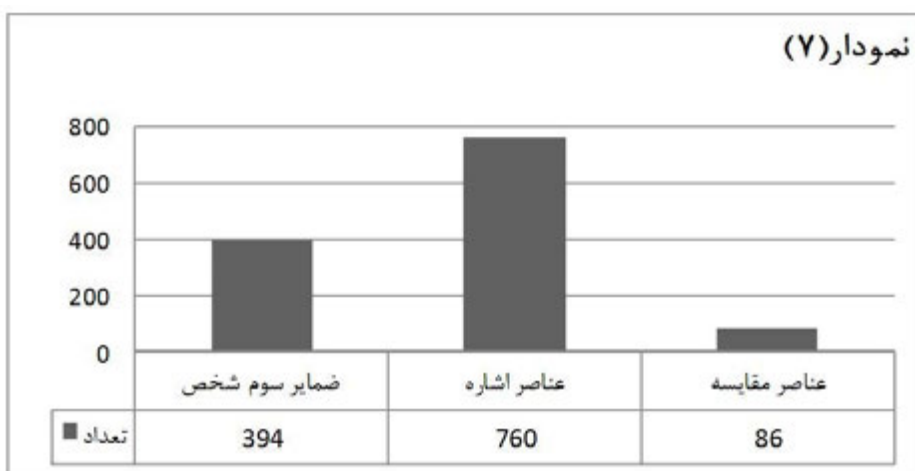
نمودار (۶) تعداد عناصر انسجامی به کار رفته در روایت کارنامه بندار بیدخش را نشان می‌دهد.

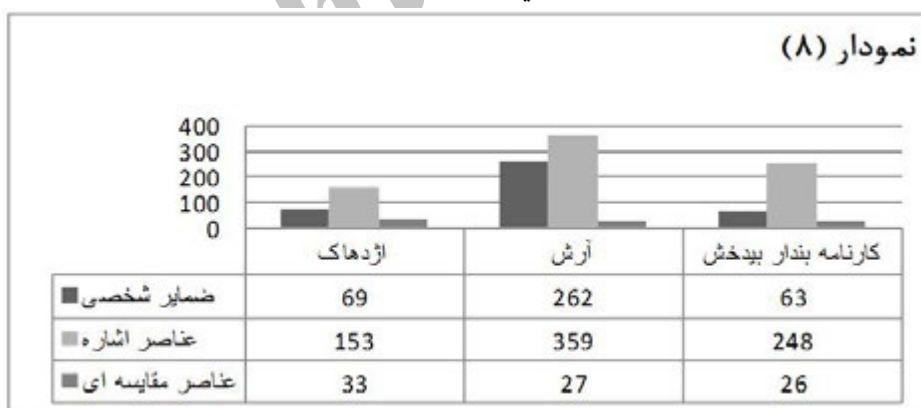
بررسی جایگاه ارجاع در متن سه برخوانی

در متن سه برخوانی ۱۲۴۰ مورد ارجاع وجود دارد که ۳۹۴ مورد از آن را ضمائر شخصی، ۷۶۰ مورد را عناصر اشاره و ۸۶ مورد را عناصر مقایسه تشکیل می‌دهند.

نمودار (۷) تعداد عنصر ارجاع را با تفکیک نقش هر یک نشان می‌دهد.

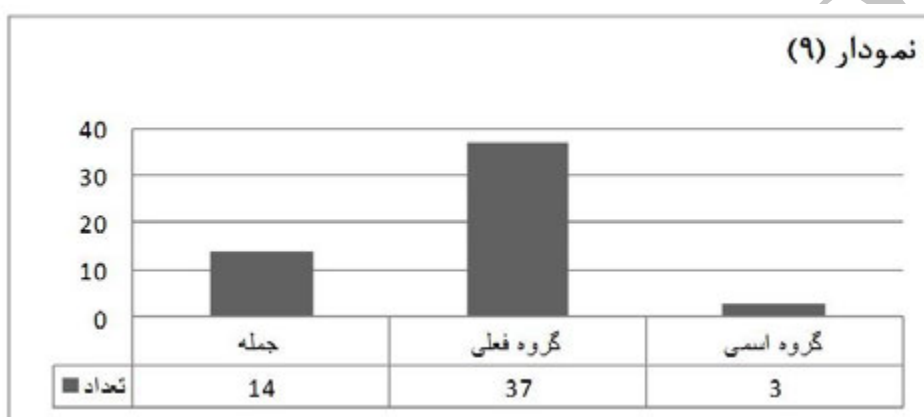
نمودار (۸) تعداد عنصر ارجاع را با توجه به نقش هر یک و با تفکیک هر یک از روایتها نشان می‌دهد.

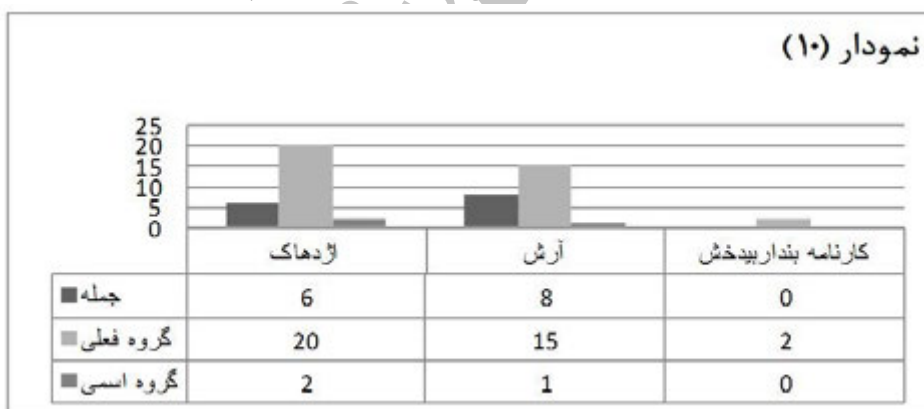
بررسی جایگاه حذف و جایگزینی در متن سه برخوانی

در مجموع ۵۴ مورد استفاده از عنصر حذف و جایگزینی در متن سه برخوانی وجود دارد که شامل ۱۴ مورد حذف و جایگزینی جمله، ۳۷ مورد در گروه فعلی و ۳ مورد در گروه اسمی است.

نمودار (۹) تعداد استفاده از عنصر حذف و جایگزینی در کل متن را با توجه به نقش هر یک نشان می‌دهد.

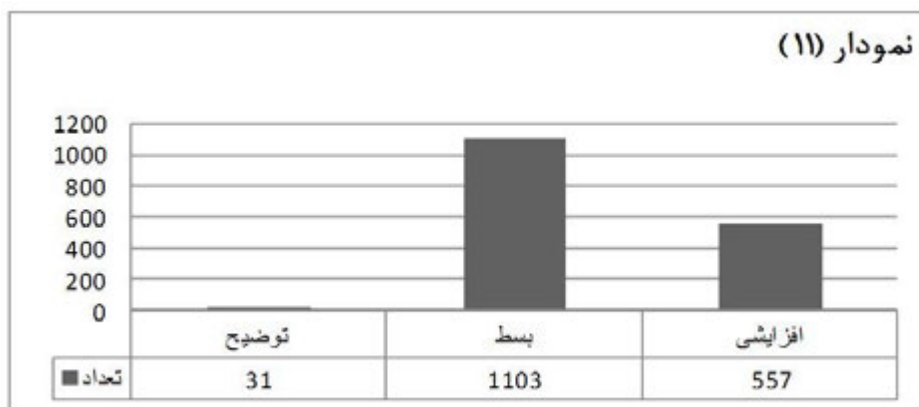
نمودار (۱۰) تعداد استفاده از عنصر حذف و جایگزینی در کل متن را با تفکیک هر روایت نشان می‌دهد.

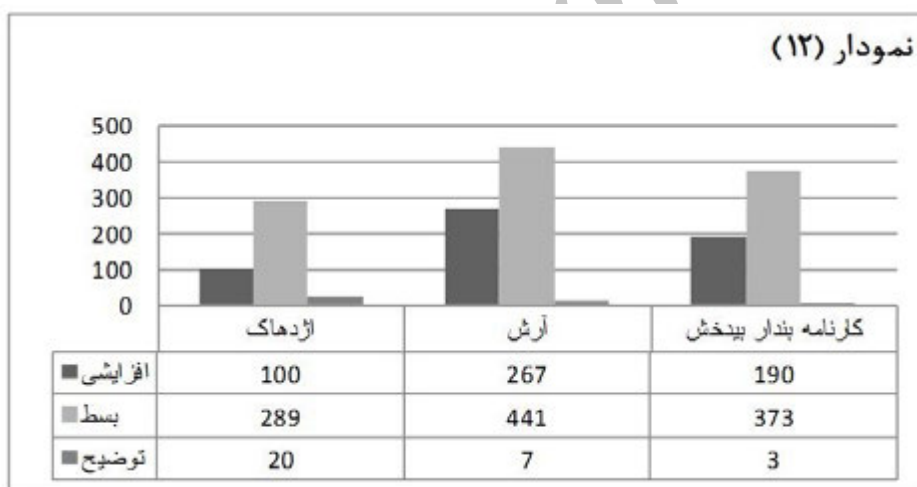
بررسی جایگاه حروف ربط در متن سه برخوانی

در متن سه برخوانی ۱۶۹۱ مورد، استفاده از عنصر حروف ربط وجود دارد که ۳۱ مورد حروف ربط توضیح، ۱۱۰۳ مورد حروف ربط بسط و ۵۵۷ مورد نیز حروف ربط افزایشی است.

نمودار (۱۱) نشان دهنده دفعات استفاده از عنصر حروف ربط در متن سه برخوانی و نقش آنها است.

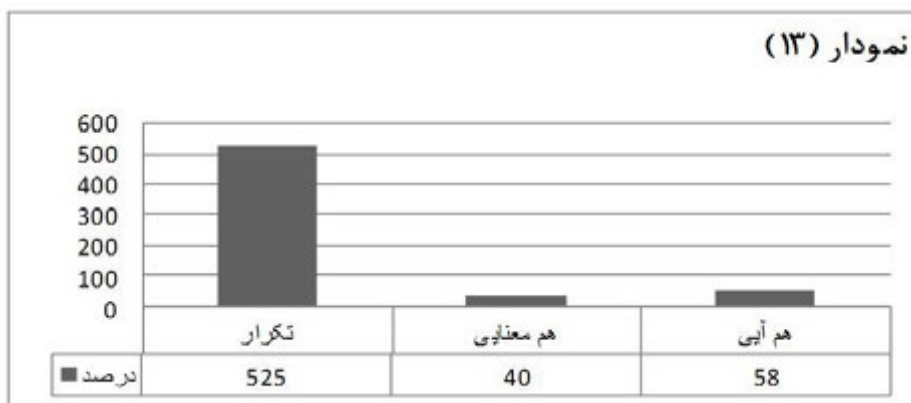
نمودار (۱۲) دفعات استفاده از حروف ربط در کل متن را با تفکیک هر روایت و نوع حروف ربط به کار رفته نشان میدهد.

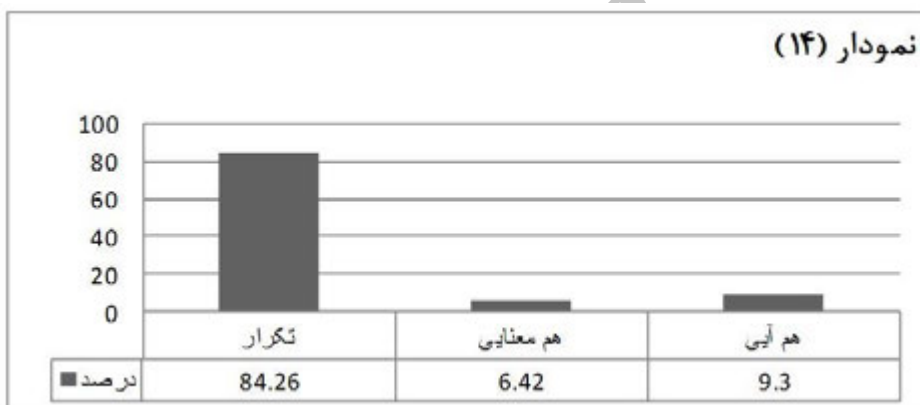
بررسی جایگاه انسجام واژگانی در متن سه برخوانی

در متن سه برخوانی مجموعاً ۶۲۳ مورد استفاده از انسجام واژگانی وجود دارد که ۵۲۵ مورد آن به تکرار، ۴۰ مورد هم‌معنایی و ۵۸ مورد به هم‌آیی اختصاص یافته است.

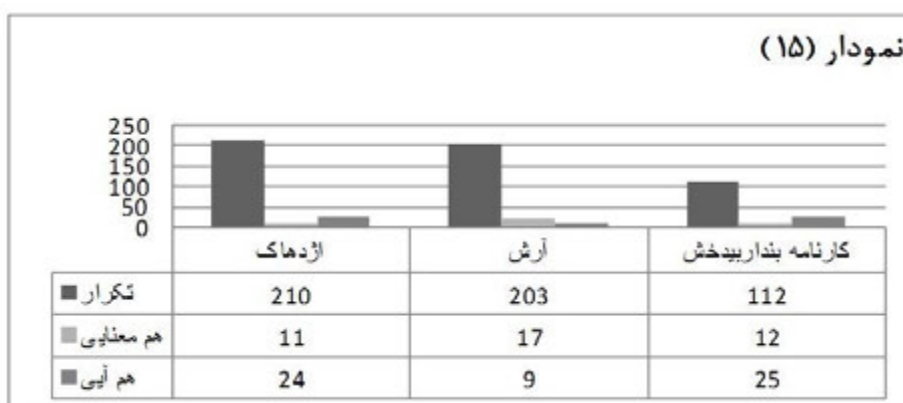
نمودار (۱۳) نشان دهنده تعداد استفاده از عنصر انسجام واژگانی در کل متن است.

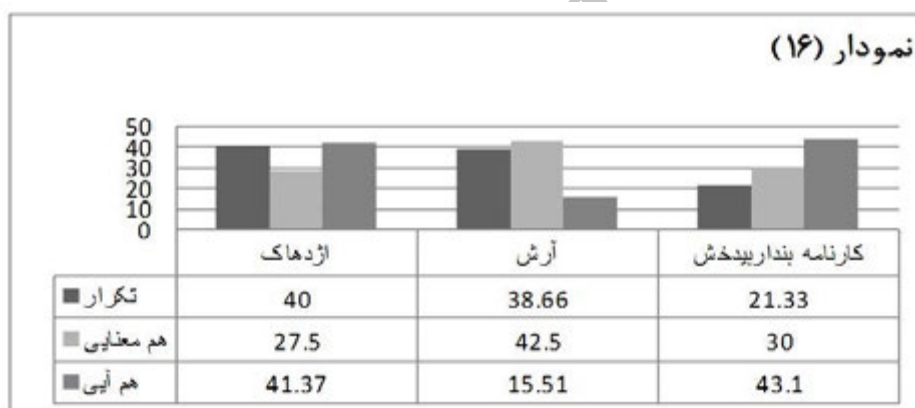
نمودار (۱۴) درصد استفاده از عنصر انسجام واژگانی در کل متن را نشان می‌دهد.

نمودار (۱۵) تعداد عنصر انسجام واژگانی در متن سه برخوانی را با تفکیک هر روایت و نقش آنها نشان میدهد.

نمودار (۱۶) نشان‌دهنده درصد استفاده از عنصر انسجام واژگانی با تفکیک روایت و نقش آنهاست.

نتیجه

نتایج به دست آمده از این پژوهش را میتوان در این موارد مشاهده کرد.

۱. استفاده از عناصر انسجامی در هر سه روایت دارای تناسب است، بدین معنی که عنصر حروف ربط در هر سه روایت بیشترین کاربرد را داشته است و عنصر حذف و جایگزینی نیز در هر سه متن از کمترین درصد استفاده برخوردار است. این نکته نشان میدهد که بهرام بیضایی در نوشتن این سه متن از شیوه‌ای واحد و منسجم استفاده کرده است. هر چند بعید به نظر میرسد که توجه به این موارد آگاهانه باشد ولی باید در نظر داشت که تسلط بر زبان و دقت در استفاده از عناصر نوشتاری از مواردی است که در اینگونه از تحلیل توجه را به

- خود جلب میکند، و پایبندی به همین موارد است که متن سه‌برخوانی را به متنی قدرتمند و ماندگار در زبان فارسی و ادبیات نمایشی ایران تبدیل کرده است.
۲. استفاده از عنصر حذف و جایگزینی معمولاً در راستای دستیابی به ایجاز است، ولی در متن سه‌برخوانی گاه برای تأکید بر برخی عناصر از این عنصر به عمد استفاده نشده است. هرچند که هر سه روایت سه‌برخوانی دارای ساختاری موجز و ساده هستند ولی خودداری در استفاده زیاد از عنصر حذف و جایگزینی در جملات باعث شده است تا متن ضرباهنگ خود را حفظ کرده و با توجه به اینکه متنی نمایشی است قابلیت‌های اجرایی آن افزایش یابد.
۳. بیشترین استفاده از عنصر حذف و جایگزینی مربوط به روایت اژدهاک است، در صورتی که در روایت کارنامه بنداربیدخش کمترین استفاده از این عنصر را مشاهده می‌کنیم؛ ولی خللی در روایت وارد نمیشود، و این به علت تفاوت در شکل این دو روایت است. اژدهاک یک تک‌گویی است و تمام داستان را یک تن روایت میکند، هر چند بخشهایی از داستان از زبان افراد دیگری روایت میشود ولی در تمام روایت از یک ساختار واحد پیروی شده است که استفاده از حذف و جایگزینی یکی از بخشهای آن بوده و برای پیشبرد روایت از آن استفاده بیشتری شده است، و همانطور که در نمودار شماره ۱۸ مشاهده میشود این عمل بیشتر با حذف افعال همراه بوده است. ولی برخلاف اژدهاک، کارنامه بنداربیدخش از شکلی برخوردار است که بر اساس آن استفاده از عنصر حذف و جایگزینی به حداقل رسیده است. بنابراین نوع و تعداد استفاده از عناصر انسجامی در یک متن نسبت به شکل بیانی آن متفاوت است.
۴. ارجاع یکی دیگر از عناصری است که بیشترین میزان استفاده را در متن داشته است. نگارندگان بر این باورند که ارجاع از جمله اساسیترین موارد در بوجود آوردن انسجام است و همین کاربرد درست آن در سه‌برخوانی است که آن را از نظر انسجامی متنی قابل توجه کرده است.
۵. از میان عناصر انسجامی در متن سه‌برخوانی تکرار از جایگاه قابل توجهی برخوردار است؛ بیشترین استفاده از این عنصر در متن اژدهاک مشاهده میشود و از آن در راستای تأثیرگذاری بیشتر برخی افعال و اسامی استفاده شده است. حتی در برخی از موارد این عنصر بیش از حد معمول مورد استفاده قرار گرفته است، ولی همین استفاده مکرر است که لحن این متون را تحت تأثیر قرار میدهد و از آنها اثری منحصر بفرد میسازد.

منابع

۱. از واج تا جمله: فرهنگ زبانشناسی - دستوری، مدرّسی، فاطمه، (۱۳۸۶)، تهران: چاپار.
۲. بررسی حذف در زبان فارسی، فضلعلی، فاطمه، (۱۳۷۳)، رساله کارشناسی ارشد زبانشناسی، دانشگاه علامه طباطبایی.
۳. بررسی زبان، مبحثی در زبانشناسی همگانی، یول، جرج، (۱۳۷۰)، ترجمه اسماعیل جاویدان، حسین وثوقی، تهران: مرکز ترجمه و نشر کتاب.
۴. بررسی پیوندهای انسجام دستوری ارجاع، حذف و جانیشینی در متون خواندن کتابهای (فارسی بیاموزیم)، جمالی، رسول، (۱۳۸۵)، پایان نامه کارشناسی ارشد زبانشناسی، دانشگاه علامه طباطبایی.
۵. حذف و جانیشینی به عنوان ابزارهای انسجام متن در زبان فارسی، مظفرزاده رودسری، لادن، (۱۳۷۶)، پایان نامه کارشناسی ارشد زبانشناسی، دانشگاه تهران.
۶. درسهای زبانشناسی همگانی، سوسور، فردینان دو، (۱۳۷۸)، ترجمه نازیلا خلخالی، تهران: فرزبان.
۷. روابط انسجامی در زبان فارسی (ارجاع)، محمد ابراهیمی، زینب، (۱۳۷۶)، پایان نامه کارشناسی ارشد زبانشناسی، دانشگاه تهران.
۸. سازماندهی پیام در زبان فارسی، کاظمی، فتانه، (۱۳۸۵)، پایان نامه کارشناسی ارشد زبانشناسی، دانشگاه بوعلی سینا همدان.
۹. سه برخوانی، بیضایی، بهرام، (۱۳۸۱)، چاپ سوم، تهران: انتشارات روشنفکران و مطالعات زنان.
۱۰. کاربردشناسی زبان، یول، جرج، (۱۳۸۳)، ترجمه محمد عموزاده مهدیرجی و منوچهر توانگر، تهران: سمت.
۱۱. گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی، یارمحمدی، لطف‌الله، (۱۳۸۳)، تهران: هرمس.
۱۲. مبانی زبان‌شناسی و کاربرد آن در زبان فارسی، نجفی، ابوالحسن، (۱۳۷۳)، تهران: نیلوفر.
۱۳. Cohesion in English, Halliday, M.A.K and Hasan, R (1976), London: Longman.
۱۴. Pragmatics, Yule, George, (2000), Fifth edition, Oxford university press.
۱۵. Cohesion and Stylistics: A Case Study. Sherris, Arie, (1995), A dissertation submitted to The English Language Institute, Surrey University in candidacy for the degree of M.A. in Linguistics (TESOL), Surrey University.